

особливий вид відносин між державами, при якому для вирішення існуючих міждержавних протиріч використовуються методи, засоби і технології силової дії на інформаційну сферу держав. У сучасних умовах виділяють наступні основні різновиди інформаційних війн: знищення систем управління протилежної сторони, інформаційне забезпечення бойових дій, радіоелектронна атака, інформаційно-психологічний натиск, хакерська війна, війна в галузі економічної інформації.

Психологічна війна — цілеспрямоване і планомірне застосування політичними опонентами дипломатичних, військово-демонстраційних, економічних, політичних, інформаційних та інших засобів для прямого чи опосередкованого впливу на думки, настрої, почуття і, в підсумку, на поведінку іншої сторони з метою ослабити її волю. *Війна тасма* — всі види діяльності розвідувальних служб, при допомозі яких вони впливають на події за кордоном. Останнім часом особливо небезпечною стає *війна екологічна*, яка супроводжується забрудненням повітря, води, ґрунту, знищенням флори і фауни. Вона заборонена міжнародним правом, що зафіксовано Конвенцією ООН, прийнятою в 1977 р. Застосовується навіть термін *екоцид* — масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також здійснення інших дій, здатних викликати екологічну катастрофу.

Хоча не можна відкидати і звичайні війни, які завдали руйнівних втрат у ХХ столітті. Цікаву статистику наводить у своєму дослідженні ужгородський вчений Олександр Лавер, за підрахунками якого, під час війн ХХ ст. загинуло 175,214 млн. осіб, в тому числі людські втрати в Першій світовій війні склали 12,59%, в Другій світовій війні — 51,09% та в локальних війнах — 35,32 % всіх втрат. Від політичного терору диктаторських режимів, в релігійних та етнічних конфліктах ХХ ст. загинуло 71,118 млн. чоловік. Всього, таким чином, в ХХ ст. загинуло 246,332 млн. чоловік, в тому числі у війнах та військових конфліктах — 175,214 млн. чоловік (71,13% всіх втрат), а від політичного терору деспотичних режимів, в релігійних та етнічних конфліктах — 71,118 млн. осіб (28,87%). Описуючи “Карібську кризу” в жовтні 1962 р., російський вчений Д. Фельдман констатував, що радянські ракети Р-12 та Р-14 з ядерними зарядами на Кубі, які могли знищувати цілі на континентальній частині США впритул до канадського кордону, складали 36 мегатон, що було в 2000 разів більше, ніж сила бомби, скинутої на Хіросиму. Разом з тим, Д. Фельдман відзначає, що кількість збройних конфліктів міждержавного рівня йде до зменшення. Якщо за період з 1400 р. по наш час майже половина конфліктів припадала на конфлікти між державами, то за останні чотири десятиліття — тільки 37 з 127. Значних втрат війни завдали і українському народові. У ХХ ст. у війнах і конфліктах та від голоду 1921—1922, 1932—1933, 1946—1947 рр., спровокованих радянським режимом, загинуло понад 12,38 млн. українців.

5.2.4. Геополітичні епохи

Історію людства, з точки зору геополітики, можна розглядати як послідовну зміну геополітичних епох, кожна з яких має свої баланс сил, зони впливу, межі. М. Нартов називає наступні міжнародні системи чи геополітичні епохи: *Вестфальська система міжнародних відносин* (1648—1814), *Віденська* (1815—1918), *Версальська* (1919—1945), *Потсдамська* (1945—кінець 80-х — початок 90-х рр.) та *Біловезька* (з 1992 р., тобто від офіційного розпаду СРСР до наших днів). Цієї періодизації притримується і російська дослідниця М. Лебедева, хоча період кінця 80-х років не називає Біловезькою системою міжнародних відносин. Можливо, М. Лебедева і має рацію, бо події, пов’язані з розпадом СРСР, хоч і викликали величезний резонанс у світі, але були внутрішньою подією народів колишнього Радянського Союзу. Отже, геополітичні епохи охоплюють період з 1648 р. по наші дні, тобто менше 400 років. Безперечно, відносини міжнародного рівня існували і до 1648 р., але були тільки прообразом сучасних міжнародних відносин і світової політики.

Вчений-міжнародник П. Циганков дотримується думки, що існували “європейська система XVII ст. (заснована на принципах Вестфальського договору 1648 р.); система політичної рівноваги європейських держав (“європейський концерт націй”) XIX ст.; глобальна біполярна міждержавна система 1945—1990-х рр.”, хоча відзначає, що “головний недолік такого “панорамного” підходу полягає в тому, що він націлює не на пошук закономірностей функціонування міжнародних (а точніше, міждержавних) систем, а обмежується описом взаємодій між головними акторами — великими державами. Тоді як в системному підході

головне — переконаність в існуванні закономірних зв'язків між характером міжнародних систем і поведінкою їх основних елементів — міжнародних акторів”.

Цікавий підхід до характеристики та типології міжнародних систем висловив Реймон Арон. Під нею він розуміє “сукупність, складену з окремих політичних утворень, які підтримують між собою регулярні взаємини і які всі, в принципі, можуть бути затягнуті у загальну велику війну. Ті політичні утворення, що їх беруть до уваги керівники головних держав, коли підраховують баланс сил, неодмінно мають бути повноправними членами якоїсь міжнародної системи”. Структура міжнародних систем, на думку Р. Арона, завжди є олігополітичною. В кожну з епох головні учасники визначали систему більшою мірою, а ніж вони визначалися нею. Досить було одному з головних учасників змінити свій внутрішній режим, щоби змінився стиль, а іноді й курс міжнародних взаємин. На глибоке переконання Р. Арона, “зовнішня поведінка держав визначається не лише співвідношенням сил: ідеї і почуття впливають на рішення, що їх ухвалюють дійові особи. Дипломатична кон'юнктура не буде зображена повністю, якщо ми опишемо тільки її структуру, географічну та воєнну, відносини союзництва та ворожнечі, позначимо на карті силові центри, коаліції, тривалі або випадкові, нейтралів. Ще залишається зрозуміти детермінанти поведінки головних дійових осіб, іншими словами, природу держав і ті цілі, які ставлять перед собою ті, хто при владі”.

Виходячи з цього, Р. Арон поділяє міжнародні системи на *гомогенні* — такі, в яких держави належать до одного типу, сповідують одну й ту саму концепцію політики; та *гетерогенні* — в яких держави організовані за різними принципами й поділяють суперечливі цінності. Гомогенна система, якою, наприклад, була європейська система у період між закінченням релігійних війн і Французькою революцією, більш стабільна, сприяє обмеженню насильства, більш передбачувана. Гетерогенність призводить до протилежних наслідків. Що стосується системи, яка панувала в 1914 р., то вона, на думку Р. Арона, була гомогенною, однак “ця гомогенність очевидна доти, доки панував мир”. Р. Арон також запропонував моделі систем залежно від конфігурації співвідношення сил, які можуть бути *багатополлярними* — коли сили головних дійових осіб не дуже нерівні та їх є досить багато; *біполярними* — коли дві дійові особи настільки переважають своїх суперників, що кожна з них стає центром утворення коаліції, а другорядні дійові особи змушені визначати свою позицію щодо двох “блоків”, приєднуючись або до того, або до того, якщо не випаде нагода залишитись осторонь. Хоча, Р. Арон не заперечує, що “можливі й проміжні моделі, залежно від кількості головних дійових осіб та ступеня рівності або нерівності сил між головними дійовими особами”.

Власні типології міжнародних систем також запропонували американські дослідники М. Каплан та Р. Роузкранс. Останній, наприклад, називав дев'ять послідовних міжнародних систем, які відповідали наступним історичним періодам: 1740—1789, 1789—1814, 1814—1822, 1822—1848, 1848—1871, 1871—1888, 1888—1918, 1918—1945, 1945—1960. В основі типології Р. Роузкранса лежать фактори стабільності чи нестабільності. Англійський вчений Е. Луард виділяє сім історичних міжнародних систем: давньокитайська система (771—721 рр. до н.е.), система давньогрецьких держав (510—338 рр. до н.е.), епоха європейських династій (1300—1559), ера релігійного панування (1559—1648), період виникнення і розквіту режиму державного суверенітету (1648—1789), епоха націоналізму (1789—1914), ера панування ідеології (1914—1974). В основу своєї типології Е. Луард ставить такі чинники, як ідеологія, еліти, мотивації, засоби, використовувані акторами, стратифікація, норми тощо.

Вестфальська система міжнародних відносин не могла виникнути на пустому місці. Її підготував історичний розвиток Європи в XV—XVI ст. Тому її коріння сягають Стародавньої Греції та Риму, середньовічних італійських міст. Визнавши одним із ключових принципів національного (державного) суверенітету, Вестфальський мир поклав початок новій системі міжнародних відносин. Що стосується ідеї національного суверенітету, то для неї, за М. Лебедевою, були характерні чотири головні характеристики: 1) наявність території; 2) наявність населення, яке проживає на даній території; 3) легітимне правління населенням; 4) визнання іншими національними державами. До 1648 р. ця ідея часто-густо була відсутня, особливо це стосується четвертого принципу.